

Ю. М. Лаўрык,

старшы навуковы супрацоўнік

Нацыянальнага гістарычнага музея

Рэспублікі Беларусь

**ВЫДАВЕЦКІЯ ХАРАКТАРЫСТЫКІ КНІЖНАЙ
ПРАДУКЦЫІ РАДЗІВІЛАЎСКАЙ ДРУКАРНІ
XVIII ст. У НЯСВІЖЫ**

**(на падставе збораў Нацыянальнага гістарычнага музея
Рэспублікі Беларусь)**

Дзейнасць нясвіжскай друкарні 2-й паловы XVIII ст. мае бібліяграфію даволі багатую, але фрагментарную. Гэта звязана з тым, што навукоўцы найчасцей згадвалі пэўнае выданне або закраналі той ці іншы аспект працы варштата ў сувязі з больш шырокімі тэмамі. Спробы падсумаваць прысутныя ў літаратуры звесткі пра працу друкарні рабіліся як польскімі (Кавэцка-Грычова [1]), так і беларускімі (Т. Сапега [2], М. Нікалаеў [3]) даследчыкамі. Асобна ў шэрагу прац, прысвечаных гэтай тэме, стаіць артыкул Б. Юдковяк, якая грунтоўна апрацаваўшы адпаведныя дакументы з Радзівілаўскага фонда ў варшаўскім Галоўным архіве даўніх актаў (AGAD), здолела прадставіць у новым святле шмат якія праблемы, звязаныя з функцыянаваннем варштата [4].

Нягледзячы на тое, што даследчыкі не абміналі нясвіжскую друкарню сваёй увагай, пытанне пра выдавецкія характарыстыкі яе кніжнай прадукцыі дагэтуль дастаткова не асветлена: у апублікаваных працах яно або не ставілася зусім, або, у лепшым выпадку, толькі пабежна закраналася тым ці іншым навукоўцам. З гэтай прычыны, вывучэнне названай праблемы ўяляецца вельмі актуальным, і ў прапанаваным артыкуле мы паспрабуем прыгледзіцца да паліграфіі нясвіжскіх друкаў XVIII ст., а таксама суаднесці вынікі нашых назіранняў са звесткамі, вядомымі з іншых крыніц.

Прапанаваны артыкул грунтуецца, перадусім, на фондах Нацыянальнага гістарычнага музея Рэспублікі Беларусь, у якіх намі выяўлена 11 нясвіжскіх выданняў у колькасці 24 асобнікаў. На цяперашні момант гэта найвялікшы ў краіне збор выданняў Радзівілаўскай друкарні Нясвіжа, саборнічаць з якім можа хіба

толькі калекцыя Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі. Больш за тое, у НГМ РБ захоўваецца адзіны вядомы на цяперашні час асобнік выдання адпустаў нясвіжскага брацтва Божага Цела [5], які не паказаны нават у вядомай сваёй паўнотой «Bibliografii Staropolskiej» К. Эстрайхера. Разам з тым наша калекцыя (як, зрэшты, і кожны іншы музейны або бібліятэчны збор) не змяшчае цалкам усяе кніжнае прадукцыі нясвіжскае друкарні. Таму пры апрацоўцы тэмы мы мусілі звяртацца да збораў Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Я. Коласа НАНБ і Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі, а таксама актыўна выкарыстоўваць інфармацыю, прадстаўленую ў літаратуры прадмета.

Паколькі гісторыя дзейнасці друкарні дастаткова поўна – паводле сённяшняга стану ведаў – прэзентавана ў згаданых вышэй абагульняльных публікацыях, то ў цяперашнім нашым артыкуле мы адмыслова спыняцца на гэтым пытанні не будзем, але адразу праройдем да кароткага агляду паасобных характарыстык кніжнай прадукцыі варштату.

Фармат

Прадукцыя нясвіжскай друкарні прадстаўлена ўсімі найбольш распаўсюджанымі ў той час фарматамі: ад *in folio* да *in duodecimo*. Разам з тым пераважная частка нясвіжскіх выданняў мае фармат *in octavo*, што абумоўлена, відаць, жаданнем зрабіць кнігі вучэбнага або малітоўнага прызначэння максімальна таннымі.

Фарматам *in folio* выйшлі толькі толькі тры кніжныя выданні. Прычым два з іх непасрэдна звязаныя з нясвіжскімі ардынатамі і маюць, так бы мовіць, «парадны» характар: гэта першае выданне камедыі жонкі кн. Міхала Казіміра – Уршулі Францішкі Радзівіл і альбом гравіраваных партрэтаў прадстаўнікоў роду – «*Icones Familiae Ducalis Radivilianae*». Трэцяе вялікафарматнае выданне – гэта вершаваны «*Wykład Pisma Świętego Starego i Nowego Testamentu*» кс. Марціна Кужанецкага. У дадзеным выпадку фармат *in folio* абумоўлены статусам Святога Пісьма.

Фарматам *in quarto* ў Нясвіжы было надрукавана таксама ўсяго некалькі выданняў. Гэты фармат з'яўляецца традыцыйна «казнадзейскім» – вельмі папулярным у XVII–XVIII стст. менавіта пры выпуску зборнікаў казанняў. Адпаведна гэткам жа чынам выкарысталі яго і нясвіжскія езуіты, выдаўшы, у прыватнасці,

«Kazania swięteczne na rok cały» кс. Рамуальда Вайніловіча ды перадрукаваўшы (пад назвай «Mówca polski») укладзены і апублікаваны ў 1668 г. кракаўскім кнігагандлярм Я. С. Пісарскім зборнік прынагодных казанняў «Mowy staropolskie».

Разам з тым, здаецца, што менавіта ў гэтым фармаце выйшла і 1-е выданне «Artykułów woieńczych». Прынамсі, пецяярбургскі асобнік гэтага зборніка, паказаны на ілюстрацыі ў кнізе М. Нікалаева «Кніжная культура Вялікага Княства Літоўскага» [3, 365], істотным чынам адрозніваецца ад асобнікаў, прысутных у мінскіх кнігасховах, і мае прыкметы фармату не ў 8-ю (як мінскія), а ў 4-ю долю аркуша. Надрукаваны ён, як відаць з ілюстрацыі, на лепшай – белай – паперы і з выкарыстаннем ксілаграфічных аздобаў (ініцыял «I» на с. 1), чаго няма ў пазнейшым выданні. Пра больш раннюю публікацыю пецяярбургскага асобніка сведчыць адсутнасць у ім друкаваных маргінальных заўвагаў, якія напісаныя ад рукі на даклееных на палях кавалачках паперы (апошняя акалічнасць дала М. Нікалаеву падставы назваць згаданы асобнік у подпісу да ілюстрацыі «карэктурным»). На цяперашні момант складана сказаць, якім накладам гэтае выданне выйшла і наколькі шырока распаўсюджвалася; несумненна, што не ў колькасці аднаго асобніка, і не з мэтай карэктурны – іначай яно б не было настолькі раскошным у параўнанні да пазнейшага. Ідэя карэктавання па друкаваным асобніку прыйшла выдаўцам, бадай, толькі пасля заўважаных недахопаў.

Фарматам *in octavo*, як ужо было адзначана, выйшла пераважная большасць выданняў нясвіжскай друкарні, якія друкаваліся езуітамі з навучальнымі мэтамі, – як напрыклад, выбраныя лісты Цыцэрона («Epistolarum selectarum libri IV»), рыторыка Саарыя («Rhetoricae explanatio») або алгебра Гэла («Elementa Arithmeticae Numericae & Literalis seu Algebra»). Нават тыя творы, якія маглі (а бадай, нават павінны былі) выдавацца большым фарматам – як, напрыклад, «De rebus gestis Alexandri Magni» Квінта Курцыя Руфа – «разбіваліся» дзеля змяншэння аб'ёму на паасобныя тамы.

Гэтакім жа фарматам выходзілі з нясвіжскай друкарні – у тым ліку, пасля скасавання Таварыства Ісусавага – і творы духоўнага зместу (напрыклад, «Srzodek dosc skuteczny do zbawienia» кс. Яна Корсака, «Rekolleksye duchowne» кс. Францішка Прылуцкага або «Ferventes ad Deum orations» Самуэля Яленскага).

Кніг фарматам *in duodecimo*, што выходзілі ў Нясвіжы, намі ў музейных ды бібліятэчных зборах не выяўлена, аднак пра іх існаванне вядома з радзівілаўскіх дакументаў. У прыватнасці, Барбара Юдкавяк у сваім артыкуле цытуе ліст тагачаснага кіраўніка друкарні Язэпа Вэсэля, з якога відаць, што ў 1750 годзе такім фарматам быў надрукаваны на замову бернардынаў зборнічак марыйных малітваў: «Uczynilem kontrakt z księża bernardynami do wydrukowania *Koronki bernardyńskiej* arkuszy całe opus dziewięć in duodecimo, a na egzemplarzów tysiąc» [4, 126].

Папера

Нельга сцвярджаць, каб усе нясвіжскія выданні друкваліся на паперы аднолькавай якасці. Урачыстыя, «парадныя», альбомы выходзілі на белай паперы лепшага гатунку; малафарматныя вучэбныя і малітоўныя – на шэрай.

Часам нават адно і тое ж выданне магло быць часткова апублікавана на паперы лепшага гатунку, а часткова – горшага. Пра гэты сведчыць яшчэ адна цытата з дакументаў, прыточаная Б. Юдкавяк; паводле яе сам кн. Міхал Казімір Радзівіл загадвае кіраўніку друкарні кс. Рамуальду Вайніловічу друкаваць зборнік «*Mowy staropolskie*» накладам у «egzemplarzów 200, pięćdziesiąt na białym cienkim papierze, a sto pięćdziesiąt na grubszym i szarym» [4, 128]. Дзеля справядлівасці належыць заўважыць, што папера сярэднефарматных выданняў (у тым ліку, згаданага зборніка прамоваў [6]), часціком была хоць і адносна белая, але зусім не тонкая, а тоўстая і рыхлая – то бо, горшай якасці ў параўнанні, напрыклад, з паперай «*Wykładu Pisma Świętego*» [7].

Папера горшага гатунку, ужываная ў малафарматных выданнях зусім не мае філіграняў. На «белай» паперы ў выданнях вялікага і сярэдняга фармату выяўлены філіграні «*Pro Patria*», «Дзева Марыя з Дзіцяткам Ісусам», герб «Стрэмя» і інш.

Аздабленне друку

У выданнях нясвіжскае друкарні гравіраваныя аздобы ўжываліся рэдка. Яны прадстаўлены паасобнымі элементамі, выкананымі як у тэхніцы ксілаграфіі, так і ў тэхніцы медзярыту. Больш часта сустракаюцца формы аздаблення (застаўкі, канцоўкі, раздзяляльныя палосы), укладзеныя з элементаў літога наборнага арнаменту.

Ксілаграфія прадстаўлена двума ініцыяламі («I» – 1-е выданне

«Artykułów woiennych», «В» – «Wykład Pisma Świętego»), а таксама адной канцоўкай расліннага стылю («Wykład Pisma Świętego»).

Медзярыт (не лічачы партрэтных гравюр у «Icones Familiae Ducalis Radivilianaе») прадстаўлены дзвюма ініцыяльнымі акаймоўкамі (адна з выявай стылізаванага грота ды крыніцы, другая – сасны; абедзве можна сустрэць, у прыватнасці ў «Wykładzie Pisma Świętego»), а таксама адной канцоўкай у стылі ракако («Wykład Pisma Świętego»).

Аздобы з элементаў наборнага арнаменту сустракаюцца непараўнальна часцей; іх можна бачыць практычна ва ўсіх нясвіжскіх выданнях. Найчасцей нясвіжскія друкары выкарыстоўвалі трохкутныя, простакутныя і палосападобныя формы. Разнастайных элементаў наборнага арнаменту ў нясвіжскай кашце налічвалася больш за дзясятка.

Такім чынам у агульных рысах выглядаюць асноўныя друкарскія характарыстыкі выданняў Радзівілаўскай друкарні Нясвіжа 2-й паловы XVIII ст. Разам з тым належыць адзначыць, што гэтая тэма патрабуе больш шырокага вывучэння з прыцягненнем асобнікаў, прысутных у замежных зборах.

---

1. Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku. Z. 5: Wielkie Księstwo Litewskie / oprac. A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa i W. Krajewski. – Warszawa etc. : Ossolineum, 1959. – S. 214–220.

2. *Сапега, Т.* Гісторыя друкарскай дзейнасці Радзівілаў у Нясвіжы // Праблемы ідэнтыфікацыі мастацкай спадчыны Нясвіжа ў агульнаеўрапейскім кантэксце культуры : матэрыялы навук. канф., Нясвіж, 15 мая 2004 г. – Мінск : БелДІПК, 2004. С. 51–230.

3. Гісторыя беларускай кнігі: у 2 т. / М. В. Нікалаеў; навук. рэд. В. В. Антонаў, А. І. Мальдзіс. – Мінск : Беларус. энцыкл., 2009. – Т. 1: Кніжная культура Вялікага Княства Літоўскага. – С. 364–368.

4. *Judkowiak, B.* Z dziejów drukarni nieświeskiej w XVIII wieku // Lithuano-Slavica Posnaniensia. – Poznań, 1994. – S. 121–130.

5. Krotkie zebranie odpustow, przywilejow i łask, nadanych od szczęśliwey pamięci Leona Papieża i od innych naywyższych Biskupów. Wielebному arcybractwu. Bożego Ciała... A z Włoskiego na Polski przetłumaczone, za staraniem Braci Bożego Ciała w Nieświeżu będących... – W Nieświżu, 1761 (w Drukarni Xiążęcey Collegii Soc: JESU). – [24] s. [Выходныя дадзеныя – паводле звестак у калафоне. Выданне з’яўляецца 3-м па ліку алігатам у канвалюце: *Przyłęcki, F.* Rekoleksye duchowne... – W Nieświżu : w Drukarni J. X. Mości in Col: Soc: JESU, 1770. – (Нацыянальны гістарычны музей Рэспублікі Беларусь, КП 45 142)].

6. Mowy Staropolskie Nayiasnieyszemu Ianowi Sobieskiemu ... Dedykowane. Teraz znowu w Drukarni Nieswiskiey Societatis JESU przedrukowane ... – [Nieświż, 1756]. – (Нацыянальная бібліятэка Беларусі, 094/18367).

7. *Kurzeniecki, M.* Wykład Pisma Świętego Starego i Nowego Testamentu ... / Przez X. Marcina Kurzenieckiego Societatis JESU Rektora Nowicyatu Nieswiskiego. – W Nieświżu : w Drukarni J. X. M. Societatis JESU, 1769. [6], 750 [памылкова – 848] s. – (Нацыянальная бібліятэка Беларусі, 094/14955К).

РЕПОЗИТОРИЙ БГУКИ